

№ 1/2, 3, 2025-198
ЕШЕВА КНИЖКА

двопятижневик

20

Р. БОРИС

Чому Крути?!

РІК II.

1. ЛЮТНЯ 1936 Р.

Ч.

3

с.с. 110

30270.

3244

Р. БОРИС

ЧОМУ КРУТИ?!

735

Бібліотека

84500 / II
-3

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

Л Ї В І В 1 Л Ю Т Н Я 1936

„ Д Е Ш Е В А К Н И Ж К А ”

Львівська державна
наукова бібліотека

383

Дещо з цього було вже друковане в той час, коли я редагував „Фільму 1917 р. в Україні“.

Р. БОРИС

Скільки разів ворухить нашу думку і почування образ кривавого героїчного Бою української молоді під Крутами — кожний раз у всю величину стає перед нами теж і суворе та досі живе питання: Чому Крути?! Чому українська нація, перед якою велика революція в Росії отворила була можливості не тільки стати господарем на своїй Землі, але й раз на все розторощити джерело свого поневолення — чому вона не тільки що цього не виконала, але, коли прийшов знову грізний час — змогла на оборону брам своєї Столиці виставити тільки 300 юнацьких грудей? Що спричинило те, що з трьох мільонів озброєних синів України, які ще в листопаді 1917 р. з великим національним захопленням висилали своїх делегатів у Київ, щоб голосно заявили там їхню готовість життя віддати за Україну — в січні 1917 р. вірними загрожені Батьківщині з цих мільонів оказались тільки сотні?.

УКРАЇНСЬКИЙ ВІЙСЬКОВИЙ РУХ.

Березень 1917 року. Стіни воликої тюрми народів захиталися від грізного землетрусу. Прапор революції, піднесений на штиках салдатів-українців у самому серці московської імперії в Петрограді — скоро перенісся на широкі простори Батьківщини цих перших революційних полків. Пробудилась Україна. Міста... місточка... села. Всюди лунають кличі: Хай живе Вільна Україна! Творімо нове життя! Всюди наради, віча, маніфестації. Жовтоблакитні прапори залили усі площі, усі вулиці, замаяли на просторах степах українських. У Києві, столиці українських земель, велике Свято Української Свободи. Багатотисячні маси українського

люду, що вщерть залили історичний майдан св. Софії, тут під пам'ятником Великого Вождя і Володаря України Богдана складають першу, після двістіп'ятидесятилітньої неволі, присягу на вірність Україні.

Вісти про події у Петрограді і Києві блискавкою долетіли до найглухіших закутків України. Досягли вони й на усі fronti тодішньої великої російської армії. А треба знати, що вибух революції застав велику кількість українського народу саме там, при зброї. Кілька мільйонів українців салдатів і велике число українців старшин, навіть високих ранг — були розкинені по всіх частинах фронтів і запліля російської армії. Тут саме крилася чи не найбільша сила революційної України, сила, з якої можна було вукувати великі кадри української національної армії.

Перший зрозумів це **Микола Міхновський**. Це був той, хто ще далеко перед революцією відчув, що українцям треба боротися не за зміну ладу в цілій Росії, але за усунення всякої московської влади з України. Не за волю в ненарушених границях Росії, але за свою окрему повну волю. Перший український самостійник, він у цей великий час для України зрозумів, що злочином буде задержувати українську революцію в руслі всеросійської, що всіма силами, поки час, треба змагати до того, щоб вилучити її у своє, окреме національне русло, щоб могли скермувати її до творення своєї держави.

Вже 16-го березня, за ініціативою тоді поручника Миколи Міхновського, вояки київської залоги улаштовують нараду українських салдатів тих частин російської армії та штабів, що місцем свого постю мали Київ і його околиці. Були поставлені на обговорювання справи: **організації українського військового осередку і організації українського війська**. Всі питання на тих зборах обмірковувалось з великим одушевленням і з гарячою любов'ю до піднятого діла. Було прийнято постанову негайно відкрити у Києві Товариство „**Український Військовий Клуб ім. гет. П. Полуботка**“, як окремо самостійну українську воєнну організацію. При обговорюванні другої точки порядку денного виступив з промовою М. Міхновський. Його промова, оперта на славних часах княжої і козацької української держа-

ви була вислухана прихвально з надзвичайним захопленням. Після цієї промови делегати військових частин одноголосно ухвалили: „зараз же приступити до негайної організації власної національної армії, як могутньої своєї мілітарної сили, без якої не можна й подумати про здобуття повної волі України”. Першим кроком до цього рішено 1. розпочати організування українських охочих полків та першому такому полкові надати назву „Перший Український Охочий ім. гет. Богдана Хмельницького Полк”. 2. викликати й організувати український національний рух серед усіх українців вояків у російській армії.

Міхновський, якому вірним помічником був капітан Ган і кількох молодих старшин, з запалом взявся до праці. Протягом одного тижня „Український Військовий Клуб ім. геть. П. Полуботка” був цілковито сформований. Клуб був організований як військове товариство з осідком у Києві і правом відкривати філії по всій Україні. Декілька днів по своєму сформуванні Рада Клубу випустила в десятках тисяч примірників відозву до українців вояків.

СИНИ ВЕЛИКОГО УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ! Славні во-
яки України! До Вас звертаємося в цей важний історичний час. Витаємо Вас з новим ладом! Цей новий лад здобули Ви озброєною силою. Слава синам Вільної України! Слава Вам правники запорожців! Але не спочинімо, впившись славою своєю. Боротьба ще не скінчена! Застереігаємо Вас будьте наготові! Для нас українців цей час особливої ваги. Ви здобули волю Україні і цю свою національну волю ми українці мусимо закріпити особливо. Памятаймо, на нашій землі стоїть упертий ворог і напружує останніх сил, щоби прибрати до своїх цупких рук усю Україну. Товариші братя! Не даймо Україні нікому! Полита кровю славних козаків запорожців, вкрита в цю війну горами нашого трупу нехай встане вона до свого життя! Товариші українці! Єднайтеся у свої українські гуртки! Єднайтеся з думкою про волю України, про її козацьку силу. Тільки що зєднаєтеся у гурток, зараз же подавайте відомости про себе і про гурток до Ради „Українського Військового Т-ва ім. гет. П. Полуботка” у Києві. Товариство допоможе Вам у всьому. Подавайте до Т-ва про те скільки Вас.....

Ця відозва зробили велике вражіння у всьому за-
піллі, дійшла вона і на fronti. В самому Києві відбулося велике віче українських вояків, на якому ухвалено „домогатися організації української національної армії

з усіма родами зброї, а першим кроком до цього відділення на фронті всіх українців вояків у окремі національні частини з українським старшинством — а у запіллі формування чисто українських полків.

У домівці Клубу кипіло. Вже кілька днів по випуску відозви військовий люд української національності цілими гуртами насував до Ради Клубу. Сам Міхновський аж угинався під навалом справ. Цілими днями приймав прибуваючих з різних частин і з фронтів, старшин та салдатів. Невтомно учив їх як треба організуватися і во ім'я чого. Скоро виринула потреба створення другої військової організації, якаб залишивши ідеологічну сторінку організації національного руху серед війська Клубові, сама взялаб на себе організацію українських військових частин. Засновується „Український Військовий Організаційний Комітет”.

СЕРЕД ВОЯЦЬКИХ МАС.

Хвилі революції, що внеслися на всіх просторах великої російської імперії скоро захопили мільйони маси тодішньої російської армії що боролися на кількох фронтах та чисельно стояла в запіллі цих фронтів. В усіх частинах її з перших днів революції повстають „революційні комітети“ та Ради, які перебирають у свої руки керму революційних подій серед вояцьких мас, скликають віча, обговорюють момент, улаштовують маніфестації, ведуть агітаційно-політичну роботу. Рівночасно і з цим загально революційним російським рухом серед армії повстає й український національний рух серед вояків українців, старшин і рядовиків цієї армії. Пробуджена українська національна стихія поволі але все з більшою силою починає поривати за собою українські вояцькі маси. Повстають українські військові комітети, клуби, українські військові Ради, які починають вести національну роботу серед свого оточення. Відбуваються українські віча, маніфестації, свята, які все більше розбуджують національну свідомість українців вояків. Ось живий образ тих днів із поглядів учасника.

Трапилося так, що про початок революції я довідався в дорозі. Виконуючи службове доручення я обїздив околиці Сим-

ферополя. Не доїзджаючи до міста я стрів двох салдатів своєї роти. Салдати віддали військову пошану і задержалися.

— Пане поручнику! Царя вже нема! — Революція скрізь

На їх вусатих обличчях виблискувало задоволення. Трохи дивно було. Ще кілька днів тому оці „дядьки в шинелях” намагалися говорити тільки по російськи, звали мене „ваше благородіє” і що вечора виспівували „Боже царя храни”, а тепер і поміж собою говорили і до мене відзивалися на рідній мові і не ховалися передомною із своєю радістю, що „царя вже нема”.

По місті були вже розліплені відозви і заклики всюди кипіло. Скоро зорганізовано й українське віче. Прибуло поверх семи тисяч вояків. Відкривши збори я запропонував:

— Хто поміж вами **українці** піднесіть руку до гори!... Піднеслося найбільше трьох сот рук.

— **Малороси!** піднесіть руки!... піднесли руку більш як половина присутніх.

— **Хахли!** піднесіть руки!... Знов піднесла руки добра третина.

— **Українці, малороси, хахли!** всі разом піднесіть руки!... Понад головами кількатисячної юрби піднісся ліс рук.

Переведено вибори депутатів. Потім говорило багато промовців. Промови робили незвичайне вражіння. Немов недішучи слухали їх „селяни в шинелях”, а коли промовець кінчав буря оплесків зривалася понад головами і помішане „слава” й „ура” неслоя улицями міста. Промовці зясовували, що назви малороси, хахли, — це назви якими наділили нас наші вороги, гнобителі, що правдива назва всіх людей, які говорять такою мовою як промовці — є українці, а наша Батьківщина, коли була вільною звалася не Малоросія а Україна і так має знову називатися. Одному з промовців набігла думка показати жовтоблакитну стрічку і він сказав піднести руку тим, хто знає значіння цих зєдинених красок. Всього кілька десятків людей знало про те, що це краски їхнього національного прапору. Мasi ще цього не знали... Віче закінчилося в темряві ночі. З дивним почуттям у серцях вертали в касарні українці салдати.

Почалася робота. Щораз більше розпалювалося національне хотіння у тисячів вояцтва. Рівночасно з тим почалася і боротьба з москалями, що відразу вороже поставилися до українського руху. Всіми силами старалися вони заагітувати українських вояків ідеєю „єдиного революційного фронту”. Та не з гаряча приймав уже салдат українець ці слова. Його всеможньо опановувало вже тільки одно слово — Україна — хоч як не знав він ще дійсного змісту цього слова в таку велику хвилину. Постійно відбувалися лекції, на яких підкреслювано нашу окремішність від москалів та впоювано українську історію. Само собою

виринали і питання про протилежність інтересів України і Росії. Але самостійності ми ще не зачіпали. Поміж нами були старшини, які зразу станули на становищі повного відірвання від Москви і утворення своєї самостійної держави. Але покищо доводилося самостійницьку ідею поширювати дуже обережно, вичікуючи аж український національний рух серед вояцьких мас набере відповідного розмаху і національна свідомість доспіє до цього завдання. Було видно, що до того йшло. Революція тільки починалась а вже відчувалося стихійне бажання відокремитись у чисто українські військові частини.

Так родилися „мартовські українці“.

ПЕРШИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ПОЛК.

Український національний рух серед війська набрав щораз більшого розмаху і починав уже виливатися у форми. Перед вів Київ. В перших днях квітня у Києві на т. зв. Етапно Роздільному Пункті зібралося в касарнях понад 5000 салдатів українців. Тут ухвалили вони і заявили військовій владі київської округи, що хочуть створити із себе Перший Охочекомний ім. Богдана Хмельницького Полк, зложений виключно з українців і з українськими тільки старшинами та що тільки під своїми жовтоблакитними прапорами будуть виступати. Всяки твердо стояли при своєму. Ця подія зробила у Києві вражіння землетрусу. Проти цього руху повстало разом і російське воєнне начальство та місцева організована демократія як і наша зросійщена інтелігенція. Всі вони не хотіли і слухати про якесь українське військо чи як вони це звали „українізацію штика“. Майже цілий місяць облягала ота п'ятитисячна маса українців салдатів усі київські установи. Ворожа постава цих останніх ще більше роздратовувала вояків проти т. зв. революційних комітетів, що тоді правили по всій Росії, а тим самим і на Україні. Українська Центральна Рада, що тоді уже була повстала у Києві ніякої влади, крім великого авторитету в українських масах не мала, і не хотіла мати, бо в своєму складі соціялістична, вірила в спільний фронт і добре серце московської демократії,

яка прийшла на місце царату. Вояки вирішили самостійно, не питаючись нікого перевести в життя свій намір. Для цього назначено день 1-го травня. Щоби події повстання першого українського полку надати великої пропагандивної ваги „Клюб ім. Полуботка рішив улаштувати при тій нагоді на Сирецькому полі під Києвом велике військове свято „Перших Квіток“.

В тому дні біля години 1. після полудня почали на означених полях за містом збиратися українці вояки різних частин київського гарнізону й офіцери та салдати, що прибули у Київ з фронту. Перед самим початком свята правильними військовими частинами, з українським старшинством і під українським прапором прибули вояки з казарм Етап. Пункту. Прибули, як створений революційним порядком „Перший Український ім. гет. Богдана Хмельницького Полк“ на чолі із своїм вибраним полковником Путником Гребенчуком. Ціла площа була прибрана національними прапорами, портретами Шевченка і гет. П. Полуботка. Виголошено ряд промов про те, в який час увійшла Україна та про потребу як найшвидшого організування своєї армії. Після свята зі Сирецького Поля почався організований похід українського вояцтва по вулицях Києва. Пройшовши Бибиківським бульваром, В-Володимирівською вулицею — Хрещатиком маніфестанти задержалися перед бувшою царською палатою, тепер місцем, де засідала російська революційна влада. Тут демонстративно взнесено оклики в честь українського війська і вільної України. Голові революційного комітету Таскові що вийшов на балькон не дали говорити. — Геть із ним! Арештувати його! — залунало назустріч представникові нової московської влади на Україні. Закінчивши похід, все вояцтво повне радощів і запалу подалося у свої казарми. Тут на Великий Васильківський вулиці відбулося остаточне формування полку.

Вістка про створення у Києві першого українського полку блискавкою пролетіла в найбільш віддалені краї російської імперії. Всюди, де тільки опинилося змобілізоване в російській армії українське вояцтво, почав під скажений вереск і безсилу агітацію москалів ще більш самовпевнено зростати український національний рух. Всюди відбувалися наради, мітинги маніфестації, свята, після, яких ішло намагання революційним шляхом, не питаючись нікого виділитися в окремі українські частини.

В Умані салдати українці 14 піхотного полку зажадали переіменування їх в Український Полк ім. Гонти. В Житомері один із полків переіменовує себе в український полк ім. П. Сагайдачного. В Ростові на Дону твориться український полк ім. гет. П. Полуботка, в який зразу входить 5000 українців салдатів з місцевої залоги. В цей час відбуваються зїзди українського вояцтва в Саратові, Пензі, Казані і в самій Москві, де українці вояки утворюють окремі сотні, баталіони, полки як пр. в Саратові український полк ім. гет. Івана Мазепи а в Москві Український Запоріжський Полк. В запасних полках 27 пішої дивізії фермується окремий український полк а згодом і ціла дивізія.

Всюди залежно від того наскільки пішов у період початковий рух, всюди менш більш отак, як знаходимо у спогадах одного з тодішніх старшин.

„В половині травня наш військовий клуб начислав уже около десяти тисяч вояцтва. Стало ясным, що легальним шляхом наше організування дальше не піде. Треба було готовитися до революції в революції. Власне треба було залишити на Божу волю всеросійську революцію і проводити свою національну, не зважаючи на те як відібеться вона на внутрішньому житті ворогів. Стихія сама напирала уже на нас ізнизу. А делегат, якого ми вислали до Центральної Ради за порадою вернув з нічим. Якимсь дивним безладдям повівало з Києва. А як хотілось, щоб усі там були геніями, як хотілось бачити в тих провідниках дійсних вождів революції. Треба було розпочинати самим. 24 травня улаштовано у нас свято Шевченка. Був великий здвиг сего українського вояцтва і цивільних Симферополя. Закінчилось свято тим, чого не сподівався ніхто. При кінці промов забрав слово член президії поручник Т. Промова проста, коротка:

— Пан отець читав у Євангелії: „Просіть а дасться вам, шукайте і знайдете, добивайтесь і відчиняться вам“. Ми шукали і знайшли себе! Ми просили і нам відмовлено. Щож маємо робити? Товариші! Маємо силу так ламаймо двері!

Громове Слава! перервало промову і довго розлягалось до-вкола майдагу. Коли затихло промовець скінчив: „Від нині ми не розійдемося. Від нині ми складаємо Перший Симферопольський Полк ім. П. Дорошенка“. Знову тисячне Слава! За кілька хвилин полк машерував до касарень. Над ним уже повівав жовтоблакитний прапор а на дворі стояла вже українська варта, озброєна в рушниці і кулемети. Москалі заревіли від люті і безсилля.

Про настрої серед пробудженого українського вояцтва може свідчити хочби і телеграма українців салдатів, що опинились в Курляндії: „Як треба буде вмірати

за Україну, всі як один з радістю підемо на смерть!" Це не були слова святочної декларації! Це відчував кожний, хто читав обличчя цих новітніх неофітів, що віднайшли себе і свою Батьківщину і з таким запалом у серці виявляли свою любов до того, що вирвав або приспав у них був ворог в час довголітньої неволі. Велика сила, озброєна сила готовилася до послуг українській національній ідеї. Треба було тільки вміти її довести, оформити і скермувати туди, куди стихійно рвало її ще первісне неусвідомлене, але як уже сильне національне почуття. Та не все складалося тоді так, як цього вимагав інтерес української нації. Це бачилося уже на Першому Зїзді українського вояцтва у Києві.

І. ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ВІЙСЬКОВИЙ ЗІЗД.

...Відбувся у Києві в днях 18 — 21 травня 1917 р. Прибуло на Зїзд поперх 700 делегатів вояків: 400 з фронтів та чорноморського і балтійського флоту (а 300, що заступали українське вояцтво запілля і окремих гарнізонів. Перший раз зіхалися у своїй столиці ці українці вояки, що здебільша вже повних три роки провели в умовах запеклої боротьби на величезних фронтах світової війни. Тепер прибули вони на свій Зїзд з твердим наміром зразу закладати міцний фундамент для власної національної армії. Вони відчули вже, що їхніх багнетів треба Україні і тільки їй, а те як організувати ці багнети, як поставити їх на службу Україні мав сказати їм Київ.. А в Київ вони сильно вірили. Кожне його українське слово, з чиїх уст воно не булоб, було для них майже святим.

Зїзд відкрив в імені Центральної Ради її голова Михайло Грушевський. Як тільки поставлена була на чергу нарад справа вибору президії, зразу виявилось, що українські соціалісти змобілізували всі свої сили, щоб провід на Зїзді захопити в свої руки, щоб не допустити до беззастережного впливу тих, хто першими розпочав національний рух серед війська. Від цього залежав напрямок, в якому відбудеться Зїзд і те, якими шляхами піде далі український національний рух серед

українського вояцтва. Соціалісти рішили, що він не сміє піти шляхом намагань творення своєї національної армії бо це „ніж у спину всеросійської революції” і може допровадити до порвання єдиного соціалістичного фронту з „братньою” московською демократією. Дальше українзації військових мас у російській армії вони не хотіли йти, бо й більше як автономії в тодішній Росії не думали здобувати.

Ділове засідання розпочалось двобоєм. Один із членів президії, скінчивши свою промову, в якій закликав Зїзд до „спокійної праці з підчиненням поривів серця приказам холодного розуму” зігнував програму підготовану Т-вом П. Полуботка і поставив нову від Центральної Ради. „Не треба — говорив — в дану історичну хвилину відокремляти долі України від долі Росії”. Будьмо на висоті нашої національної гідности, щоб ніхто не потребував нам кинути докору національної пристрасти і виключности”. Програма дня, до якої не хотіли допустити соціалісти зводилася до двох точок: 1) Зїзд виділить споміж себе військових делегатів для поповнення складу Центральної Ради рішучими у національних справах людьми. 2) Зїзд створить генеральну Военну Раду України для організації Української армії та правління нею. Це пахло і „сепаратизмом” і „мілітаризмом” так нелюбими українським соціалістам, і вони ховаючи перед Зїздом внесення цієї програми, поставили свою про „боротьбу з дезерцією в російській армії” і т. п. Розпочалася знову боротьба між обома таборами, яка скінчилася тим, що Зїзд прийняв обі програми, доповнюючи їх одну другою.

Про загальний настрій, який панував на зїзді так писав приявний там кореспондент московської „Кіевской Мыслі”.

„В настрою Зїзду помітний піднесений націоналістичний настрій з перевагою скрайних мілітаристичних тенденцій. Але слід сподіватися, що під умілим проводом досвідних предсідників зїзд прийме лагідніші форми”.

І дійсно треба було Винниченкові і іншим одним думцям, підпираючись великим в той час авторитетом Центральної Ради, немалих зусиль, щоби надати настроям Зїзду отсі „лагідніші форми”. Це було для них тим трудніше, що саме підчас ділових нарад Зїзду наспіла з Петрограду телеграма, в якій наказувалося українцям салдатам здержатися від творення окремих національних частин, поки цього не рішить Петроград.

Ця телеграма викликала велике обурення Зїзду.

„Ганьба! Доки ми будемо ще ходити на налигачі у москалів?! Ніякого Петрограду з його „советаи“ ми не знаємо. Відповісти їм, щоб вони носа свого більше на Україну не пхали“ — лунало з усіх сторін. „Ми а не якась кучка з Петрограду рішатиме нашу справу! Заявляє один з фронтовиків. „Ми маємо право творити своє військо — нам дала це право українська революція“, кінчить свою промову делегат Різник. Багато делегатів домагається, щоби справу поставити ясно бо „коли ми не переведемо змістя певних рішень то маса вояцтва підніметься проти нас і сама почне здійснювати свої національні домагання“.

Не легко було успокоїти Зїзд. Винниченко почав гаряче вмовляти в делегацію, що „необхідним є піддержувати контакт з Петербургом“. А коли Зїзд таки ухвалив **„вислати у Петроград категоричну і різку відповідь не втручатися в українські справи“** соціялісти всіма силами оперуючи словами „Вільна Україна у Вільній Росії“ почали доказувати, що „українській демократії ні защо не можна рвати єдиного фронту з московською демократією“, бо „на цьому тільки потерпить воля України, а скористають буржуї і реакціонери“. В кінці вдалося їм перевести постанову, що в Петроград поїде спеціальна делегація розяснити справу.

Чуючи голоси соціялістів про те що війна і військо це видумка буржуїв, що тепер уже війн не буде, бо всі народи небаром поєднаються у одну велику спілку народів — Міхновський виступив з гарячою промовою.

„Війна не видумка. Основою війни є вічний життєвий закон боротьби між націями. Бо є нанації пани і нації раби. І сьогодні Україні треба воювати, треба армії але треба знати за що і з ким битися. Сьогодні перед нами у всій величї станула ідея воскресення одної нероздільної України“.

Промову Міхновського зустрінуто з великим ентузіазмом. У відповідь йому виступив з довгою промовою Винниченко:

„Не нації-пани розпочали війну а просто пани. Не нації рішають в історії але кляси. Буржуї всіх країв із собою співпрацюють, щоби гнобити працюючі кляси. Україні нема пощо творити своєї армії, бо вона нікого поневолювати не хоче. Їй треба тепер закінчити війну й уладити разом з працюючими

російськими клясами нове життя у спільній державі Росії”.

Промову Винниченка прийнято теж оплесками. Говорив же заступник голови Української Центральної Ради.

Прихильність і однозгідність з першими ініціаторами українського руху серед війська — на Зїзді була велика. Але не менше було у делегатів і пошани та довіря для політичного розуму своєї першої влади і її виразників. Вибрано **Український Генеральний Військовий Комітет**, який мав від цього часу вести справи українського військового руху. Переважаючи більшість Генерального Комітету — соціялісти; між ними і найбільший ворог „українського мілітаризму“ Винниченко. Та не зважаючи на те, різними ще могли бути шляхи, якими піде український військовий рух; він уже мав свій власний розгін. Міг дати звести себе на манівці але й міг перекотитися понад голови тих, хто во ім'я штучних ідей братерства народів хотів вбивати живе гаряче почуття національної волі, **хто хотів розоружувати силу, яка чулася покликаною до великих діл.**

НА ВИЩИЙ ЩАБЕЛЬ РОЗВИТКУ.

Національний рух серед українського вояцтва входив у вищу фазу свого розвитку. Перший етап стихійного національного пробудження і масового українізаційного руху уже кінчився; тільки в небагатьох місцях, де меншими кількостями перебували українські вояки, або, де в час не було відповідних людей відбувалося ще те, що в інших частинах у перших місяцях революції. Перед зукраїнізованими, об'єднаними у свої українські військові організації а то й українські військові частини вояками ставало питання: що далі? Щораз настирливіше відчувалася потреба **сильного центра**, який надавби цьому рухові належні форми, **вказав цілі та повів у боротьбу за них.** Перебуваючи в оточенні ворожого московського вояцтва, переслідуване осміюване ним і його „салдатськими комітетами“, що всіма способами агітації „спільного катьолка“ і „спіль-

ної цілі" намагалися розложити його національну солідарність — українське вояцтво починає шукати за політичними цілями.. Воно пильно стежить за усім, що діється на Україні, його очі весь час звернені на Київ, звідки воно жде якихсь великих вирішальних Приказів Мало хто із цих новонавернених бачить своїми власними очима ясний шлях здійснення того, до чого з такою силою рветься їхнє українське серце, але всі вони із щораз більшою люттю звертаються в сторону Петрограду, за те, що ставить їм а голевне їхньому Києвові перешкоди у здійсненні революцією даної волі. Вони не в силі ще своїм політичним розумом осудити Цю Раду за те, що не будує окремої укр. держави, бо першим словом, яке вони почули на означення Вільної України було слово „автономія“, яке вони по своєму зрозуміли. Але їхній вояцький розум щораз більше починає бунтуватися проти вічних переговорів, вічного випрошування цієї „автономії“. Почуття своєї сили і почуття сили всього українського народу диктувало їм, що все що Україні належиться **треба і належить брати, не питаючись нікого.** Для цієї справи вони готові кожної хвилини покинути ряди російської армії і піти під прикази свого Києва. Кожному, хто важиться посягти на права України готові були штиками вказати його властиве місце. **Українські військові ряди ждали вже чогось більше як права лучитися у свої окремі гуртки.** Вони ждали уже чинів, ждали їх не тільки ті, що перебували на Україні, або близько від неї, ждали їх і ті, що далеко від своєї землі піднесли свій національний прапор, ждали їх навіть у самому серці московської імперії в Петрограді.

Ці настрої знайшли найсильніший свій вияв саме на Другому Всеукраїнському Військовому Зїзді, який відбувся в днях від 4 — 11 червня у Києві. Тодішній військовий міністр у сеї російській армії Керенський заборонив був цей Зїзд, але українське вояцтво, відкидаючи наказ свого „головно командуючого“ масово висла-

до своїх делегатів у Київ, щоби рішали долю України в цей великий час.

II. ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ВІЙСЬКОВИЙ ЗІЗД.

Сильно гудів з дзвінниці Софійського Собора дзвін Рафаїл і сквапливо сипалися дзвінки звуки малих софійських дзвонів.

Ціла площа, яка вже потонула в сумерку вечора представляла надзвичайний вид. Десятки тисяч народу наповнили її від Софійського собору до Михайлівського монастиря. Під пам'ятником Гетьмана відправляється молебен. Після молебня „Заповіт". Український полк, що саме тут прийшов зложити присягу на вірність Україні, як один чоловік опускаєть на коліна. Немов підкопувана якоюсь невидною силою хилиться навколішки многотисячна юрба. У сумерці виблискує тільки сталава щетина багнетів над головами вояків.

Настрій надзвичайний, урочистий і серйозний.

— Брати українці! Ви ж уже присягли раз, присягнемо ж ще, що без вирішення свободи нашої України не вернемось до своїх частин — виривається з грудей одного делегата.

— Присягаємо! — і повітря затряслося від однодушного оклику тисячів.

Похмуро з погрозою в голосі розмовляє козак, сидячи на коні:

— Триста літ українсько кровю впивалися всі. Годі! не треба нам такої волі, що вся на бумазі. Добемося і не колись, а тепер дійсної волі.

— Браття! Перше народ український душили московські царі, а тепер душить московська демократія. Вона розуміє здобути революцією волю так, що це воля для одного тільки московського народу, а інші народи, як були в московській неволі, так і далше повинні лишитися. Тому ми, український народ, здебудемо повну волю тільки тоді, коли негайно і вповні порвемо з московщиною і створимо свою самостійну від нікого незалежну державу.

Промови самостійників зустрічаються тут з особливо щирими і гучними оплесками й окликами „Слава”!

Було вже зовсім темно. З темряви почулася команда і гучно стало проходити військо.

На темному небі світилися великі ясні зорі. Виразно відбивався ще темнішою бронзовою постаттю Богдан на коні з піднесеною булавою.

Здавалося, що тисячелітні київські ulиці радісно-тужно згадують якийсь давній, давній сон.

В усіх на душі тривога. Що буде завтра? Що скаже Зізд?

5. червня перший день нарад Зізду. Саля Великого Театру" виповнена вщерть. Вже приїхало 1976 уповажнених делегатів з мандатами від 1,732.444 вояків-українців. З Петербурзької, Московської, Мінської, Казанської, Двинської, Омської, Терської й Туркестанської областей, з північного, південно-західного, західного, північно-західного, румунського фронтів, з Чорноморського і Балтійського флоту. Найактивніші, найбільш свідомі з поміж сотень тисяч розкиданих по всій Росії українських вояків. Прислали делегатів тільки ті, що вже встигли зорганізуватися в українські частини чи гурти.

Українські соціалісти, навчені досвідом I-го військового Зізду, зробили все можливе, щоб не допущено до впливу на Зізді самостійників, хоч в дійсності, як дуже сильнішими були вони тоді від цієї горстки „божевільних сепаратистів“. Але момент був непевний для прихильників єдиного фронту з московськими соціалістами. Відкинення домагань Ц. Р-ди Петербургом, заборона Зізду сильно потрясли тими, що і на Зізді приїхавши, не розсталися із зброєю. Поминувши підготовлювану кампанію на Зізді, майже в кожній українській газеті появилася стаття проти горстки самостійників, що тоді розгорнули були широку агітацію і знайшли добрий ґрунт серед вояцької маси.

(„НОВА РАДА“). Використовуючи дражливу тактику деяких російських кругів, підвели голову українські самостійники і розпочали агітацію за повне відірвання від Росії і заснування самостійної української держави. Мітинг „Союза Української Державности“, що відбувався цими днями у Києві показує, що самостійництво пробує уже вийти на широку арену і повести за собою маси! Тепер ми вже переступили межі теоретичного обмірковування і маємо діло з агітацією, що не перебірає в засобах і способах, аби заманути маси і двигнути їх на нерозважні вчинки... Історія України то вичерпуюча відповідь на самостійницькі мрії, та найкраща ілюстрація безпідставності всякого сепаратизму! І ми певні, що народні маси лишиться в межах політичного розуму і не дадуть себе повести цим людям.

(„НАРОДНЯ ВОЛЯ“) „Підходжу до театру — сила наших

жовнірів-козаків стоїть перед Народнім Домом... Говорить Степаненко... Тут цей добродій почув свою силу і змогу висловитись, як хоче... „Самостійництво" й „українська державність" на його думку полягає в тім, що український народ є самостійний, великий, сильний, що він сам „може комусь писати закони", тобто народ український сам може гнітити інші народи і „горе тому, хто стане йому на перешкоді". При вигуці останніх слів аудиторія гучно плескає. „Ввесь час було чути людозненависні вигуки і розпалювання звірячих інстинктів. Але п. Степаненко дійшов вершка, коли почав казати про Укр. Центр. Раду та про її делегацію до тимчасового правительства. В устах цього пана домагання У. Ц. Р-и є „якась" автономія, політика її це „жебрацтво" а взагалі на Ц. Р-у каже, що не „плазуни старці".

Людська ненависть і відсутність всякої демократичности примусило мене втікати з мітингу. Вийшов я з відтілю з білю у серці за тих людей, котрих хочуть „обробити" і за тих, що це діло роблять... Хіба ми на те обстоювали організацію українського війська, щоб віддати їх на поталу отих хижацьких „самостійників"? Ми хочемо бачити наше військо найбільш демократичним, а панове самостійники хочуть повести його до нових братовбивчих воєн"!

Зїзд розпочинається... На сцені з'являється сивобородий Михайло Грушевський, всіми визнаний „батько". В який бік не показав би — всі підуть. Але він теж соціаліст, він вірить в „братню згоду" з російськими соціалістами. Вітаючи зїзд в імені Ц. Ради, він закликає зїзд до „боротьби за здійснення автономії України в федеративній Росії.

І йдуть по черзі вибори президії... Привіти... Звіти з місць... Доклади Генерального Військового Комітету... Один за одним напружено проходять дні зїзду.

Наради проходять під знаком патосу боротьби за національне і соціальне визволення українського народу і в атмосфері найбільшої ворожнечі до російської влади. Зїзд ввесь час накликає Ц. Раду і Ген. Комітет не вагатися, а стати на революційний шлях і, не оглядаючись на Петербург, творити життя на Україні, так як це диктують інтереси українського народу.

Говорить напр. один матрос:

— Волю здобули всі народи, а як здобули, тоді російська

демократія пішла від нас іншим шляхом. У Вільній Росії нема Вільної України. Замість „держави Романових” з'являється „держави російського народу”. І прийоми цієї старої держави зосталися в цій новій. От саме в цьому театрі було вбито Століпін, що то сказав „наперед заспокоєння, потім реформи”. Але народ не став чекати реформи, зробив революцію. 4. червня ми присягли біля пам'ятника Богдана Хмельницького, що не розідемося доти, доки не здобудемо волі України. Час настав! Тепер або ніколи!... Сили треба підрахувати, але не треба труситися так, як трусяться члени Генерального Комітету. Нас мільйони при зброї і я певний, що й українське селянство, що на своєму зїзді вповні здалося на нас, піде за нами! Треба відважно рішати нашу справу і то негайно!!

Моментами температура на зїзді підноситься так високо, що свою ворожнечу і лютість до російського правительства зїзд готов виявити безпосереднім революційним виступом. Часами делегати не знаходять найменшого оправдання для угодової тактики Ц. Ради супроти Петербурга і явно висловлюють своє обурення.

В таких випадках на трибуні з'являється Петлюра, любимець українських військових мас і всіма силами свого авторитету і красномовності заспокоює Зїзд, обіцяючи від всього Ген. Комітету робити так, як накаже Зїзд.

В хвилині, коли самостійники ставлять на порядок дня негайне проголошення Самостійної Української Держави і пірвання з Москвою, виступає з довгою „історичною” промовою Володимир Винниченко й уживає всіх способів, щоб виказати що революційність і спасення України не в самостійності, а в спілці народів.

Є між нами українцями такий погляд, що в цей час, коли російська держава безсила, коли вона не може справитися з якоюсь Кронштадською, чи Переяславською республікою, нам найдогодніша хвилина відділитися. Але поки б ми відділилися, то ми тепер не могли б дати краєві ніякого ладу, ми привели б його до анархії і різни. Люди, що обстоюють такі нерозважні виступи, не мають розуму, або кров заступила їм очі. — Ц. Р-а має в своїх руках велику силу і вона може зруйнувати не тільки Україну, але й всю Росію, коли б вона пішла шляхом руйнування, але ми не хочемо вносити дезорганізації в єдиний ре-

волюційний фронт. Не проливом крови хочемо добути українські права і не для такої цілі організуємо українське військо. Влади захоплювати тут ми теж не хочемо! Ворожі нам тепер елементи скоро пересвідчатся в своїй політиці і признають нам автономію”.

Ще більш „витримано“ вдаряє в модне соціалістичне почуття соціаліст Наріжний:

„Зараз ворожо поставилися одна проти одної українська і російська демократії — говорить він. — Але не треба забувати спільної нам і їй провідної мети — мети інтернаціоналу. Тільки на інтернаціоналі може бути збудований найкращий будинок, будинок всесвітнього соціалізму. Треба, щоби демократії собі помагали. Як бачимо в нашої старшої сестри демократії російської непорозуміння. Але, товариші, на прапорі її є написані величні слова „пролетарі всіх країн єднайтеся“. Хіба ж ми допустимо, щоб ці прапори схристилися в боротьбі. Це ж бред божевільних!?”

Та приходять і такі моменти, в яких навіть старі соціалісти „заломлюються“ під впливом наглядних подій і національного піднесення членів Зїзду. Ось уривок промови члена Президії Зїзду Гаврилюка, за яку він опісля станув перед судом своєї партії:

— Ви бачите, товариші, що робиться тепер у російських колах щодо нашого національного питання. Будьмо готові до того, щоб самим кувити свою долю... Будьмо далекозорими і вміймо глянути в будуччину..., не тратьмо моменту, за який нас колись судитимуть нащадки й історія. Настав час, коли може воскреснути наша, віками мучена, Україна, тільки будьмо сміливими і не біймося рішучих кроків бо може настане і такий час, коли ми всі преекнанні федералісти будемо приневолені змінити свою тактику і внести в наші програми новий пункт: пункт суверенности і незалежности України... Ми повинні організуватися і далі утворювати свою військову силу, тримаючи її на своїм фронті, для оборони своїх границь, але ні одного чоловіка в наступ, який готує Керенський!... Боротьба за рідний край ще наближається: жорстока і рішуча. Мусимо до неї готуватися. Коли тепер утратимо сили і не використаємо цей історичний час, нас проклянуть наші нащадки”.

Всетаки вислід нарад вийшов компромісовий. Чому? Це найкраще розгадав ген. Юрко Тютюнник, один із членів Зїзду:

„У війську зібралися — писав він у своїх споминах — найактивніші елементи селянської України. Українці складали біля

30% всієї російської армії. Більшість підстаршинського складу в цілій армії складалася з українців. Гострий конфлікт між російським правительством й українським національним центром цілком зруйнував би армію. Це було б річчю корисною для нас, але страшною для Росії. Були підстави надіятися! Україна сподівалася від своїх синів, що мали зброю в руках, великих слів і великих діл.

Чи виправдав Зїзд надії України? Не вповні! Головну роль тут відіграв склад Зїзду.

Масу делегатів складали т. зв. „мартовські українці“. Революція зірвала полуду з їх очей і вони почули себе вперше українцями. Які ж почуття повинні були пробудитися наслідком усвідомлення обману і кривди з боку Росії? Любов свою вони вже віддали Україні, для Росії залишилася одна ненависть.

Їх любов до України не була ніжною любов'ю дитини. О ні! То була гаряча, незнаюча компромісів любов молодої істоти до свого ідеалу. Один натяк з боку вождів, що треба загинути в ім'я досягнення ідеалу і маси готові були жертвувати своє життя знайденій Батьківщині.

Та понад усім панувала ненависть до Росії. Національна революція набирала титанічного розмаху. Вона зовсім не хотіла рахуватися з будучою долею Росії. „Мартовські українці“ з посвятою, а навіть з фанатизмом неофітів чекали моменту, коли можна буде увігнати ніж не в „спину революції“, а в серце Росії. Але авторитет провідників, яких вони першими побачили на престолі, — надто великий. Він необмежений. Неофіт ніколи не перебільшує свого почуття, не перебільшує своєї волі до чину і сили свого характеру, але неофіт не вірить в силу свого розуму. Він памятає, що недавно ще так грубо помилявся і служив фальшивим богам.

Самостійники? Їх була вже горстка. Але куди їм, ще нікому невідомим, було перемогти коаліцію Винниченків, Петлюр, Ковалевських та інших, що з першого дня революції стали відомими „богами“ нації. Над цією ж коаліцією стояв у сьайві неперішного авторитету Михайло Грушевський...

Томуто й не диво, що не зважаючи на майже вулканічний характер ненависти до Росії, яка відчувалася на Зїзді, вибуху не сталося. Ми послухно йшли за Грушевськими, Винниченками, Петлюрами. А вони — соціялісти — любили Росію. Що то була за протиприродна любов годі сказати. Із цією своєю любов'ю вони дуже ховалися. Але часом це ставало помітним. В такі моменти здавалося, що маси розтопчуть все і всіх на своєму шляху до свободи, стихійно кинуться на ворога і вже в самій боротьбі знайдуть собі нових вождів, які не спиняться нового життя. Найкритичніший момент був, коли Зїзд до-

відався про заходи Оберучева поставити охорону коло органів російської влади у Києві... Авторитет Грушевських, Винниченків і Петлюр довго боровся з безмежним інстинктивним поривом маси Зїзду боронити честь нації. І невідомо чим скінчився б цей двобій революційної маси з купкою людей, що виступали в невластивій їм ролі вождів революції, коли б не підмога відклику і перепросин самого Оберучева".

Не зважаючи на це все, в постановах Зїзду знайшли місце речі, що однаково лякали і російську демократію і наших ідеологів „єдиного революційного фронту з москалями“.

М. ін. Зїзд постановляє:

...Центральній Раді до російського уряду більше не звертатися і негайно приступити до твердої організації краю...

...Зїзд забезпечує найактивнішу підтримку Центральній Раді в усіх її заходах і кличе весь український народ одностайно і неухильно виконувати всі її постанови...

...Українському Генеральному Військовому Комітетові Зїзд доручає якнайскорше розробити детальний план українізації війська й ужити всіх заходів для негайного переведення його в життя. Прикази У. В. Г. Комітету для всіх українців вояків і військових організацій від сьогодні обов'язкові.

У вечері 10. (23) червня в залі Великого Міського Театру не чути було ні одного віддиху, ні одного руху. Тисячі людей, мов закам'яніли. Тільки тремтючи шелестів папір в руках чоловіка, що стояв на середині сцени. Залунали слова Першого Універсалу... Не самий зміст Універсалу робив гомове враження на вояків. Змістові можна і треба закинути багато. Та було це перше слово своєї влади, яке вона рішила сказати під їхнімнатиском.

...,Народе Український! Народе селян, робітників, трудящого люду!... „Хай буде Україна вільною!... Од нині ми самі будемо творити наше життя... „Український Народе! Докажи, що ти... можеш гордо і достойно стати поруч з кожним... державним народом... як рівний з рівним...“ — пролунали останні слова Універсалу. Рука з папером опустилася... А тисячі людей ще не віддихали і не ворухилися, неначе не все сказано в Універсали... Ще хвилина і гураганом перекочується по залі могутне

„Слава! Слава Вільній Україні!" — оплески й оклики не стихають кілька хвилин, все наново зростаючи!

Кількох салдатів приносять наперед кону портрет Тараса Шевченка...

...Чудовий барітон тихо, але впевнено починає „Заповіт".

Підвищений настрій делегатів досягає свого вершка. Без ніякого заклику всі стають на коліна і з тисячів грудей несуться величні звуки:

...„кайдани порвіте... і вражою злою кровю... волю окропіте..."

Співають в якійсь молитовній екстазі... Член Президії Гаврилюк падає на руки свого оточення. Хтось риде, хтось сміється. Делегати, люди загартовані в чотиролітніх боях, але ніхто не сомориться втерти очей.

Закінчається Зїзд у другій годині ранку 11. червня. — На другий день Україна почула **Перший Універсал**.

ВІЙСЬКО ЙДЕ НА ПРОЛОМ.

Здавалося ступить нарешті Центральна Рада на шлях сміливого будівництва нового життя на Україні; почне перебирати владу у свої руки, покличе до цього увесь український народ. Здавалося й Генеральний Український Військовий Комітет зрозуміє те велике завдання, яке віддало йому у руки з повним довірям українське вояцтво. Але не так воно сталося. Ще не дійшли до всіх закутин слова Першого Універсалу, ще лунали вияви захоплення українських вояцьких мас першим кроком своєї влади, що будив надію і охоту до дальших зусиль, дальшої боротьби із супротивними силами — як появляється **ганебний Другий Універсал Ц. Ради**. В цьому Універсалі Ц. Рада, вбачуючи в своєму крокові зраду ідеї „єдиного соціалістичного фронту" з московським народом **відкликає** навіть ті свої постуляти, які під напором настроїв вояцтва проголосила в Першому Універсалі.

„Ми, Центральна Рада, яка завжди стояла за те, щоб не одділяти України від Росії... рішуче ставимось проти замірів здійснення автономії України аж до Всеросійських установчих зборів"а щодо формування українських військових частин то заявляється в цьому II Універсалі, що можливе буде воно тіль-

ки тоді, коли „таке комплетування по определенню Російського Військового Міністра буде являтися... можливим без порушення боєспособности армії”.

Такий оборот справи не міг не відбитися в настроях українського вояцтва. Це була одна з перших цеглин під будову ґрунту для того великого розкладу, який небаром охопив особою українські вояцькі маси. Та покищо саме серед цього здорового національною душею середовища повстає у відповідь великий замір.

В половині червня, з ініціативи клубу ім. гетьмана П. Полуботка, зібралося на київському роздільному військовому пункті біля 5000 салдатів-українців, які поставили домагання, щоб з них сформувати окрему українську військову частину. Вояки прибрали собі назву „2-го українського полку ім. гетьм. П. Полуботка” і домагалися її затвердження. Та тут вони зустрілися з ворожим відношенням до них не тільки із сторони, свobodно пануючої на Україні під крилом соціалістичної Центральної Ради, московської „революційної” влади, але й з боку самої ж Української Центральної Ради. В дні 3. липня на засіданні Малої Ради, коли мова зійшла на „полуботківців”, один з її членів Д. Садовський виступив з такими словами: „я думаю, що ми мусимо розв'язати цю справу в той спосіб, щоби позбутися мілітаристичних впливів, які б вони не були. Ми мусимо забезпечити себе перед військовою диктатурою, яка може нам загрозити”. Делегати Укр. Ген. Військ. Комітету Винниченко і Петлюра всіми силами намагалися переконати „полуботківських” делегатів в тому, що найбільше добра принесуть українській справі, коли покинуть Київ, виїдуть на фронт, „Центральній Раді вашої охорони не треба, бо в любий мент на її безпеку може прийхати півтора мільйона українців-вояків”. Полуботківці всі умовини виставлені Винниченкою і Петлюрою прийняли холодно і дальше не рухалися із своїх касарень на Сирці коло Києва та в селі Грушках.

Оганьблені московським урядом, вони виявлялися непотрібними, небажаним, навіть шкідливим елементом в очах свого уряду, на захист якого так щиро поспішили й віддано зносили переслідування ворога. Тимчасом з Петербурга приїхали міністри. Нова угода українського уряду з московським. Серед „полуботківців” огірчених рабською доляльністю українських соціалістів, **виринає великий і сміливий плян: силою подій повернути історичну керму, направити діяльність Центральної Ради на дійсний шлях творення своєї держави.** „Полубот-

ківці" рішають самочинно, проти волі Ц. Р-и виступити проти московської влади на Україні: захопивши в свої руки державні апарати, передати їх Центральній Раді. Думаючи, що поставлена перед доконаним фактом, відкине попередню тактику лояльності та „єдиного фронту" з „братами" москалями во ім'я „Нової Росії" — почне дбати тільки про Україну та її інтереси. Перейняття влади в Києві мало бути тільки гаслом для цілого краю, що мав піти тим самим шляхом насильного усунення росіян від державного правління Україною.

„Ми українці козаки не хочемо мати свободи лише на папері або півсвободи. По проголошенні І. Універсалу (ми другого універсалу не визнаємо) ми приступаємо до заведення порядку на Україні. Задля цього ми всіх росіян і ренегатів, які гальмують українську роботу скидаємо з їх постів силою, не рахуючися з російським урядом. Визнаючи Центральну Раду за свій найвищий орган, ми покищо виганяємо зрадників з України без її (Ц. Ради — ред.) відома. Коли все опануємо силою, тоді цілком підпорядкуємося Центральній Раді. Тоді вона порядкуватиметься в Києві, і по всій Україні як у власній хаті. Тепер же, коли починається повстання, ми виставляємо 6-ох своїх людей, які будуть всім керувати" — це був план перевороту.

„Величезна колона, який не було видно кінця посувалася по вулиці — читаємо в очевидця... Немов опарений вискочив я на вулицю. Пішов поруч з колоною, питаючися козаків, куди йдуть. На мій запит, або зовсім не відповідали або говорили коротко й рішуче:

„Ідемо кацапів бить", „йдемо допомагати Центральній Раді творити нове життя". З колоною дійшов я до будинку Педагогічного Музею. Тут зупинився. Повз мене проходили тисячі виснажених, засмалених людей. Більшість обідраних, траплялися й босі; не всі мали зброю.

Проходили врочисто, з гідністю, неначе почували свою вищість. Коло будинку Педаг. Музею з їхніх рядів залунало — „Слава! Слава Центральній Раді". Витали, обертаючися до жовтоблakitного прапора, що мав на будинку Ц. Р-и.

Сонце вже зійшло і червоним промінням проблискувало на тисячах багнетів, понад якими маяли національні прапори. Та ніхто не відповідав на привітання козацтва. Мовчки дивилися вікна величезного будинку на марш невідомих героїв.

То було „Полуботківці". Швидко всі державні установи й Цитаделя на Печерську були заняті повставшими військами. Росіяни здавали свої позиції без опору й тікали".

В Арсеналі „Полуботківці" здобули велику кількість зброї та набоїв. Біля 10 год. вже озброєні обсаджували найважливіші пункти та розоружували оберучівські варті, не злускаючи

нікого в межі свого розташування.

Такий стан тривав до год. 6-ої вечора, коли „Полуботківці“ виладнавшись, озброєні з голови до ніг в порядку з співами вирушили на ніч назад до Грушівських касарень, де заздалегідь вже були приготовлені окопи. Там зупинилися, виставивши доवरуги озброєні варті. До ранку 6-го липня було спокійно. Тимчасом ген. секретар Винниченко післав у Петербург телеграму про те, що „всупереч нашій волі група українських воjakів, назвавшись полком ім. гетьм. Полуботка, заняли місто й оставила свої караули коло державних установ. Ужито різних заходів. Як українці так і росіяни охороняють місто“. Відповідь прийшла на руки Оберучева: негайно зліквідувати повстання. У москалів не було в Києві надійних сил. Але був зате добрий український полк ім. Б. Хмельницького і він дістав наказ від Ц. Ради вирушити проти „Полуботківців“. „Я бачив — пише Юртик — як рухалися сотні Богданівського полку проти „Полуботківців“. Неохоче виконували Богданівці наказ, але виконували. Співчуття було по стороні відважних „Полуботківців“ Разом із Богданівцями рушили і москалі. Побачивши наступаючих москалів — „Полуботківці“ почали відстрілювати. Падали ранені. Перед Полуботківцями з'явилися лави Богданівців і рівночасно прийшов приказ від Ген. Військ. Комітету залишити місто і відійти до своїх касарень.

Перед заходом сонця залишали „Полуботківці“ місто. Так само, як і вчора ранком, йшли вони грізно, врочисто. Вони виконували наказ найвищої своєї військової влади. А слідом за відійшовшою колоною москалі чіпляли назад свої трьохколірні прапори на державних установах“.

Увечері цього ж дня на подвірі грушівських касарень почалося розружування „Полуботківців“. Тисячі схвильованих козаків підходили і кидали на купу свою зброю. Коли в цей момент віхали верхи на подвіря старшини Богданівського полку їх зустріли оклики — „Продали Україну!“ Підемо ми на фронт, підете й ви. А що зробить Оберучев з Центральною Радою? Так і сталося. Полуботківцям затверджено їх полк і вислано боронити „матушку Росію“. Небавом вслід за ними вислано з Києва й Богданівців.

ТРЕТИЙ ВІЙСЬКОВИЙ ЗІЗД.

В бурхливу хвилину довелось відбуватися цьому третьому зїздові українського вояцтва. Саме в той час назрівали в Росії нові великі події, які змушували кожного українця строго застановити над долею своєї країни. На зїзд прибуло около 2,000 делегатів висланих

майже двома міліонами зорганізованого уже вояцтва, дуже численною групою пробули на зїзд і українські моряки, що саме в той час піднесли були українські прапори над чорноморським фльотом. Від першого дня нарад виявилися острі настрої серед вояцтва і домагання прийняти нарешті рішучі кроки в сторону організації української армії. Вже в першому дні пролунали на зїзді немов пророчі слова делегата Атамановського, козака першого українського запасного полку. Переказуючи легенду про Фридриха Барбюса і 300 закамянілих вояків він говорив: „Народний переказ говорить, що скоро настане час коли ціх 300 вояків пробудяться, підуть у бій і перші проллють свою кров за Самостійну Україну! Може цей час вже настав і багато з вас пролле кров за відбудування української держави. Слава товаришам, які перші ляжуть в цій страшній святій боротьбі“! З усіх сторін сипались в сторону Ген. Військ. Комітету докори: „Де наше військо“! „І досі нічого не зробили ви“! Про надії, які покладало українське вояцтво на цей зїзд говорить наказ який дали делегатам на цей зїзд 30.000 козаків і старшин 26 армейського корпусу:

„Витаємо в особі Зїзду своїх кращих синів. Бажаємо Зїздові вирішити всі болючі наші питання негайно й рішуче перевести їх в життя якимбито не було шляхом. Миж голосно заявляємо, що всі постанови Зїзду будуть для нас законом і перед виконанням їх не зупинимось ні перед чим. Доручуємо зїздові, щоб він виробив план утворення власної української армії, яка має стати на захист України і тільки тоді ми будемо спокійні!

Всіми силами намагалися соціялістичні провідники прсхолодити зїзд, здержати від рішучих кроків та скермувати його увагу тільки на точки програми зїзду. З довгою промовою виступає Порш:

„Сучасне українське військо то частина, вправді значна, української революційної демократії, але тільки частина і при тому менша. Тому не може воно тепер на своєму Зїзді і не повинно йти самостійним політичним шляхом. Перші два військові зїзди були ще до певної міри обвіяні національною військовою романтикою. Третій військовий зїзд мусить рішуче

відкинути ці рештки старих часів, повинен зрозуміти, що сучасна демократія скрізь а тимбільше українська простує не до постійного війська, не до воєн. Українська демократія заняла шлях федерації і цим шляхом повинно йти військо. Відокремлення не є в інтересі трудящих мас. І нехай вам не завдає жалю те, що часом неукраїнська демократія іде проти нас. Це засліплення пройде".

Виступають з промовами й інші. Та приходить подія, яка велить зїздові покинути свої наради і зі зброєю в руках вийти на улиці Києва. В п'ятому дні наради зїзду 7-го листопада наспіла з Київ **вістка про большевицький переворот в Петрограді**. Ставала загроза, що місцеві большевики сягнуть по владу у Києві а з другої сторони в Києві саме тоді відбувався козацький зїзд вірних Тимчасовому Правительству військ, які теж могли мати подібний замір. Члени зїзду наборзі фермуються в полк і обсаджують всі найважливіші пункти Києва, постановляючи не допустити нікого з чужих сил до зайняття своєї столиці.

Доходить навіть до того, що українці матроси, найбільш рішучий елемент, виарештовують членів новоповставшого московського Комітету Охорони Революції. Такий стан перетривав два дні. З ранку третього дня зїзд знову, вже при участі 2.500 делегатів почав продовжати свою працю.

Незважаючи на намагання соціалістичних провідників накинати Зїздові обговорювання первісного порядку наради, Зїзд постановляє впершу чергу обговорити справи про сучасний момент. Під впливом безпосередніх подій настроїв Зїзду дуже піднесений.

Говорить матрос Кузь: „В Києві на вулицях стоять армати проти українців а на Україні ми також досі не маємо права розпоряджатися. І самі ми винні, що не зробили чого було треба. Не біймося ніяких погроз, якими нас лякають! Берім владу у свої руки.

— „В Петрограді — говорить другий делегат з числом карти 711 — іде боротьба між Керенським і Леніном. Отже перед нами стоє питання з ким ми?

— З Леніном!, з Леніном! залунало звідусіль.

— Це в Петрограді є ці два шляхи — продовжує делегат — за Леніном і за Керенським але нам треба вибрати для себе

третий шлях, тому що перш всего ми Українці. Ми повинні боротися за свою владу на своїй землі і поставити над нею свого хазяїна. Керенський і донці беруть з фронту свої війська і ми маємо на це право. Тепер коли на нас насуває збройна сила не можемо боротися тільки самими словами. Треба дати наказ Генеральному Військовому Комітетові, щоби він проголосив, що українські війська повинні бути тільки для оборони України і повинні бути готові на її поклик. Наш Генеральний Комітет обіцявав що в Київ прийдуть наші частини, не вони? Вони мусять бути тут!

Ще інший делегат викликаний карткою ч. 731 говорить з великим запалом: „Минули вже ті часи, коли треба було творити коаліційну владу. Шлях переговорів скінчився! Досі Центральна Рада йшла хибним шляхом уступок і прохань у Петербурга, тепер ми як і товариші чорноморці радимо їй стати на революційний шлях. Зїзд повинен сказати сьогодні своє рішуче слово про те, що 3 мільйони людей говорять. Пора залишити шлях уступок, прохань і політики „дайте що ласка“. Ми повинні це сказати Центральній Раді, а коли вона відмовиться ступити на революційний шлях то ми як і товариші чорноморці повинні стати на цей шлях. А шлях наш буде другий, сепаратний, революційний шлях. Генеральному Секретаріатові даймо такий наказ: досить їздити в ставку та просити і цього і того. Українізуйте полки, корпуси! Треба поближче до Києва притягнути наші військові частини. Треба брати приклад з товаришів моряків, котрі і революцію у флоті роблять і ворога проганяють. Досить бавитись в салдатики, коли другі мобілізуються на нас“!

Представники Вільного Козацтва складають декларацію, в якій закликають зїзд до рішучого чину.

„ІІІ-ій Всеукраїнський Військовий Зїзд скликався не для розмов і резолюцій, а для того, щоби робити велике національне діло. Російський уряд очевидно постановив рішучо покінчити з українським рухом. В селах і містах оставлено чуже військо, яке робить, що хоче. Українські частини послідовно переводяться з України на північний і західний фронт. На цей зїзд весь український народ поклав свої надії. Народ чекав, що зїзд винесе резолюцію домагатися від Центральної Ради Універсалу про незалежну українську державу. Із першого дня було видно, що зїзд з таким наміром зібрався. Але вчора верховодами е-рів і е-деків було пропоновано зїздові кинути революційний шлях, перейти до обговорення справ зїзду і спокійно розїхатися домів.

Памятайте ви члени зїзду, з якими очима ви явитесь до війська з порожніми руками. Pamiętajте, що коли зїзд хоче

розіхатися нічого не зробивши — хай раніше відправить панахиду по Україні. Памятайте ті, що хочете, щоб Зїзд розіхався нічого не зробивши, оддаєте свій народ на поталу москалям, памятайте, що сучасний мент найзручніший, щоб здобути народові волю і землю! Пропустимо цей момент, втратимо все. Час настав Україні сказати своє рішуче слово і це слово мусить сказати Третій Всеукраїнський Військовий Зїзд: тому представники Вільного Козацтва на Зїзді щодо сучасного моменту ухвалили:

1) Негайне проголошення Ц. Радою Незалежної Української Республіки;

2) Проголошення універсалу про негайну передачу до рук українського народу земель державних, удільних, міністерських і поміщицьких;

3) Усунення чужинних військ з України;

4) Український Уряд поведе курс рішучої національно-державної політики. Ті члени Уряду, що не поділяють такої політики мусять негайно вийти із складу Українського Уряду".

Настрої Зїзду знаходять свій вислів і в резолюціях, якими примушено Централну Раду до проголошення Третього Універсалу.

ПОЧИНАЄТЬСЯ РОЗКЛАД.

Це був час, коли мало уже було проголошувати Універсали і все стояти на тому самому місці. На півночі збиралися чорні хмари: там приходив до сили відроджений московський імперіялізм в особі большевизму, що встиг уже був розпустити свої мацки скрізь де тільки проявлялося національне пробудження поневолених Московією народів. Большевики кидають на фронти клич „Кінець війні! досить крові"! І цей клич знаходить там дійсно податний ґрунт. Боротися далше вже не хотів ніхто в російській армії. Не хотіли цього тимбільше українці-вояки. Вони вже давно відчували, що їхніх голов нема пощо класти за Росію. „Наш фронт у Києві"! — лунало з усіх сторін, де тільки знаходилися українські вояцькі маси, але на це не було ніякої ясної відповіді із Києва, хіба така, як „твердо стійте на границях нової Росії". І дійсно українські частини довгий час були найбільшою опорою

російських фронтів, найбільш боездатними силами російської армії. Здавалося хвилинами навіть, що українізація війська хіба тільки на те розчислена, щоб легше під своїми прапорами було їм класти голови і проливати кров за нього. Надіваючи жовтоблакитні стяги на свої багнети, українці-вояки готували їх для України. Тепер виразно бачили, **що їхніх багнетів Там на Україні ніхто не потребує.** Національний ентузіазм, що недавно ще такими високими хвилями знімався в рядах українського вояцтва, пригашуваний самими ж українськими руками, зведений на манівці безчинності — почав щораз більше спалюватися сам у собі. А рівночасно із щораз більшою силою почала ширитися большевицька пропаганда. Вона давала усе і усім, кого тільки треба було їй розложити чи пірвати за собою. І дійсно треба було добре виробленого політичного чуття, щоби віднайти в цій пропаганді дійсний її зміст. А деж це політичне виховання могли здобути українські вояцькі маси, коли від перших хвилин свого національного пробудження чули з уст своєї Центральної Ради і її виразників ніщо інше як тільки те, що тепер чули від большевиків у міцному більш переконуючому виданні.

„Київ... Київ мовчав... — читаємо у спогаді сучасника. Перейти до інтензивної роботи творення окремої української армії Київ не міг. Київ все ще чіплявся за московських соціалістів, вірив їм і мав надію мирним шляхом дійти до згоди. Кілька разів надсилялося гонців до Києва з проханням дозволу на самочинний вимарш українських частин з Борисоглібовського на Київ. Київ наказу не давав. Київ хотів тільки українізації. Це бажання було гарним але не зараз. Воно варта було початку травня місяця а не тепер. Час пішов. Час і обставини вже вимагали другого, вимагали більшого. Те що було задовольняючим на початках революції те по впливі трьох місяців було... смішним. Зараз час вимагав використання патріотичного захоплення в українського вояцтва і з здорових нездеморалізованих частин, збираючи їх докупи творення української армії. А деморалізація уже йшла і йшла з непомірною хуткістю. Треба отверто признати, що вона більше падає не на „совдеп” а

саме на Київ. Треба було жити одним життям з козацтвом щобачити і переживати спільно з ними настрої їхніх душ. Київ жив іншим життям і він видно не хотів, чи може не міг оцінити грізного положення на місцях і не здавав собі справи із наслідків своєї політики.

А чорні хмари заступали сонце... Вже починало лунати на мітингах „до дому"! Треба було бачити, як горнувся здоровий елемент до українського гуртка, шукав в ньому рятунку. Кожен козак рядовик ясно розумів, що пошесть деморалізації поширюється. Ратунок криється в зміні-місця постою, у відокремленні себе муром від москалів. Спокуса „до дому"! велика а кількадесячна українізація не могла піднести на належну височину громадське почуття обов'язку перед Батьківщиною в усіх однаково. Підказувало їм щось інстинктивно, що за москалями посунуться „домів" і українці. Незалишитись-же українцям на самоті на Борисоглібівському Тимбовської губернії. Залишитись Україна без війська, без зброї, без охорони. Треба було тільки бачити весь той жах і розчарування, яке огортало козаків після кожного повороту гінця з Києва без твердого і виразного приказу. Гинула надія і віра в творчість своєї влади... Пропадала цікавленість українськими справами, насувалось байдужість, за якою вже йшла побідниця деморалізації з „єдиним революційним фронтом", яка давно вже прийняла в свої обійми московських салдатів".

З неминучою konieczністю надходив розклад українських військових мас. Численні зукраїнізовані полки, дивізії, корпуси танули як сніг. Лишені на поталу найзручнішої у світі агітації, зневірені у свій хиткий і малонаціональний провід, недовиховані українські волярські маси піддаються загальній хвилі демобілізації і масово покидають свої частини та напрямовуються „домів". А тимчасом великий розум відродженої московської імперіялістичної сили, розложивши армію своїх слабких попередників, добре використавши політику Української Центральної Ради супроти своїх військових мас — починає формувати нову, червону армію, якаб змогла наново змонтувати розхитане руштування московської імперії. І в цьому вирішальному моменті Україна, на яку саме скермовуються перші кроки [большевицької армії опиняється без свого національного війська. **ТАК ПРИЙШЛИ КРУТИ.**

РА 383 9

Р. БОРИС

Чому Крути?!

РІК II.

1. ЛЮТНЯ 1936 Р.

Ч.

3